

**АНОТАЦИИ НА НАУЧНИТЕ ПУБЛИКАЦИИ
НА ДОЦ. Д-Р КРАСИМИРА АНГЕЛОВА ЧАКЪРОВА,**

представени за участие в конкурса за заемане
на академичната длъжност „професор“
по област на висше образование 2. Хуманитарни науки,
професионално направление 2.1. Филология (Съвременен български език),
обявен в Държавен вестник, брой 98/19.11.2024 г.

Чакърова, Красимира. *Категорията вид на глагола в съвременния български език*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски”, 2025, 188 с. ISBN 978-619-281-013-9

Монографията е посветена на категорията вид на глагола в съвременния български език. Изборът на тема е в голяма степен предопределен от трайния интерес на авторката към езиковите средства за изразяване на вербална количественост, изграждащи едно от субкатегориалните полета в рамките на аспектиалността. И в това проучване (както и в *Аспектиалност и количество*. Велико Търново: Фабер, 2003, 308 стр. ISBN 954-775-208-1) убедено се защитава становището, че българският глаголен вид е тричленна лексикално-граматична категория, формирала се в резултат на сложни взаимодействия между частните функционално-семантични полета в сферата на аспектиалността. Тя включва изходни (първични, безпредставъчни) глаголи от несвършен вид (НСВ) (напр. *пиша*); глаголи от свършен вид (СВ), образувани от НСВ най-често чрез префиксация (напр. *препиша*) и производни глаголи, образувани от СВ чрез прибавяне на морфемата *-ва* (или неин аломорф) (напр. *преписвам*), които са наречени граматични итеративи. Подчертава се, че в граматичен смисъл (и формално, и семантически) итеративите са маркирани не по „видовост”, а по количественост (кратност) – изразяват идеята за повторение на дадено комплексно действие без указание за времеви или пространствен предел, – и участват (като маркиран член) в двучленната морфологична криптокатегория *повторяемост*, представена от привативната опозиция *итеративност ~ неитеративност* и тясно свързана със опозицията *НСВ ~ СВ*.

Новото в тази монография е, че след аналитичен преглед на проучванията върху вида в нашето езикознание изследователският фокус се насочва към въпроса за състава

и структурата на функционално-семантичното поле на аспектиалността в българския език. То е дефинирано като широка езикова сфера, обединяваща разнообразни средства за изразяване на „характер[а] на протичането и разпределението на действието във времето” (Пешковски 1956: 105), и заедно с това като групировка от синкатегориални ФСП (пределност, процесност, фазовост, кратност и др.), обединени от този признак. Макар и не в детайли (тъй като отделни аспекти от темата са вече разгледани в други публикации на авторката), са представени периферийните модификатори в макрополето на аспектиалността: словообразователни, лексикални, морфологични и синтактични. Съвсем резонно във фокуса на научната дескрипция е поставена ядрената категория в ид на глагола. Предложена е нова дефиниция на тази категория: видът представя действието откъм неговата вътрешна завършеност (комплексност), незавършеност (процесност) или комплексна повторителност (итеративност) независимо от мястото му във времето. Значенията незавършеност и комплексна повторителност притежават общ семантичен признак – континуативност, но се различават по това, че в неактуален план итеративността винаги може да се трансформира в комплексност, т.е. тя е двувидова по своята същност. Тази двувидовост се изразява чрез структурата на езика, т.е. тя е граматична, а не лексикална и не трябва да се разглежда като проява на дефективност.

Коментирани са основанията итеративите да бъдат разглеждани като отделен член на видовата система (наред с НСВ и СВ). От една страна, това е спецификата на формалния показател на граматичната повторителност: той не е част от формата, а от глаголната основа, тъй като е синкретичен и съдържа темафикса на третото новобългарско спрежение. От друга страна – фактът, че морфологичната категория повторителност няма напълно автономен характер, а влиза в тясно, диалектически обусловено взаимодействие с глаголният вид. С други думи, итеративите в съвременния български език са наистина граматични образувания, но и отделни думи. Те изграждат специфична аспектиална парадигма, функционираща в рамките на глаголният вид, която е наречена „квазиграмема“.

Подробно са разгледани формално-семантичните и функционалните особености на имперфективите, перфективите и граматичните итеративи. На базата на задълбочен анализ е отхвърлена идеята за видовата дефективност на безпредставъчните имперфективи. За първи път са представени т.нар. допълнителни значения на СВ – еднократност, ефективност и конкретност – функциониращи наред с основното значение цялостност (комплексност, завършеност) на глаголното действие. Коментирани са разликите между видовото значение постигната цел на

действието (ефективност) и значението резултативност (носител на което са част от темпоралните форми в българския език), както и специфичното взаимодействие между допълнителните значения на СВ и някои начини на действие (едноактен, делимитативен и др.). Що се отнася до итеративите, е обърнато специално внимание върху морфемата суфиксoid, с която те се образуват, от една страна, и върху различните им семантични реализации, предопределени от условията на контекста – от друга. Направено е уточнението, че дуративната им употреба е една от най-често наблюдаваните контекстови реализации на итеративността, което е основната причина за съществуването и широкото използване на неточния термин „вторични имперфективи“ в българската аспектология. Както показват примерите, тези глаголи невинаги са вторични и по-важно – в част от случаите не могат да изразяват несвършено значение (срв. **В момента окъпвам бебето*, **Тогава написвах писмото* и др.).

В отделна глава от изложението се разглеждат особеностите при функционирането на глаголните видове. Направен е обстоен коментар за взаимодействието им с категориите време, таксис и вид на действието. Отделено е специално внимание на употребите на СВ в имперфект, както и на спорния въпрос за противопоставянето имперфект : аорист. Подчертава се, че това противопоставяне е от неопозитивен тип; то е функционално-семантично различие, реализиращо се в сферата на наративността. Не са подминати и такива съществени въпроси като употребата на видовете при изразяване на прохибитивност, при образуване на причастия, както и при функционирането на наративните системи, характерни за съвременния български език. Коментиран е и стилистичният потенциал на вида.

В заключителната част на монографията са формулирани основните изводи от изследването.

Чакърва, Красимира. *Помагало по българска морфология*. Второ, преработено и допълнено издание. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2024, 284 с. ISBN 978-619-281-006-1.

Помагалото е преработен и допълнен вариант на публикуваното преди повече от двадесет години под знака на Пловдивско университетско издателство „Помагало по българска морфология“ (2000). То съдържа три основни раздела и Приложение.

Първият раздел (*Задачи и текстове за семинарни упражнения по морфология на съвременния български език*) е разширен, като са включени допълнителни задачи, както и занимателни ребуси в частта „Морфологични главоблъсканици“. Някои от тези задачи и ребуси са ексцерпирани от тестове, решавани от участниците в традиционната за пловдивския Филологически факултет олимпиада по морфология на българския език, която се провежда ежегодно от 1999 г. до сега. Добавени са и нови изречения за пълен морфологичен разбор. Под линия са обяснени значенията на някои редки, диалектни, остарели, чужди думи или специфични термини, употребени в ексцерпираните примери.

Към теоретичния Раздел II (*Нов поглед към някои дискуссионни въпроси в морфологията на съвременния български език*), съдържащ наши авторски изследвания върху някои от дискуссионните теми в българската глаголна морфология, са прибавени още четири текста, три от които не са свързани с вербалната проблематика, а са фокусирани върху един актуален словообразователен казус, върху въпроса за съвременното функциониране на съществителните имена от общ род и за статута на т.нар. детерминативи.

Актуализиран е и тематичният подбор на библиографски източници в Раздел III (*Тематичен подбор на библиографските източници*). Целта е младите филолози да получат информация за най-новите и приноси проучвания, посветени на различни теми от областта на българската морфология.

От Приложението е премахната частта с дефинициите на основните понятия от функционално-семантичната граматика, но за сметка на това е разширена третата част (*Примерен морфологичен анализ на изречения*). Това решение е мотивирано от дългогодишната ни работа с помагалото по време на семинарни занятия и от отзивите на студентите за ползата от подобни нагледни примери при подготовката им за изпит.

Чакърова, Красимира. Още веднъж по въпроса за морфологичния статут на българските детерминативи. – В: *Научни трудове на Университета по хранителни технологии – Пловдив*, том LIV, свитък 3, 2007, Пловдив: Академично издателство на УХТ 344 – 350. ISSN: 1314 – 7102.

Обект на проучване в статията са група лексикални единици със спорен статут в морфологичната система на съвременния български език. Става дума за неизменяемите думи от типа *именно, чак, тъкмо, даже, само, дори* и др., отличаващи се с висока фреквентност в съвременната речева практика. Основната цел е да се потърси

убедителен отговор на въпроса за същността и мястото на споменатите лексеми в езиковата система. Точният отговор на този въпрос има не само теоретична стойност; той би хвърлил светлина и върху редица спорни практически казуси, свързани с преводната и методическата дейност.

Достига се до извода, че в случая трябва да се говори за особен (граничен) лексикален клас, чиито представители притежават не толкова отчетливо собствено значение, колкото важна семантична функция – на прагматични актуализатори. Тяхната задача е да привлекат вниманието на реципиента към някой от елементите в изказването, който е особено важен за адресанта. Иначе казано, употребата им постига същия ефект като „обръщането” на изреченския модел при т.нар. актуален (субективен) словоред – срв. напр.: *С Иван отидох на кино вчера = Вчера отидох на кино именно с Иван.*

Като се има предвид обаче, че изследваните думи са твърде малка лексикална група, неубедително изглежда обособяването им като отделна част на речта (както прави Станьо Георгиев) въпреки техните ярки особености. Погледнато от друга страна, морфологичната им неизменяемост; способността им да променят логическите акценти в изречението, представяйки прагматичната гледна точка на адресанта; наличието на собствени семантични функции са достатъчно сериозни аргументи за причисляването им към адвербиалната система, макар и като отделен подвид – наречия за логическо уточнение. Те, заедно с показателните местоимения и някои частици, съставят групата на лексикалните деиктици в българския език. За разлика от останалите указателни думи в езика ни обаче въпросните наречия изпълняват и важната роля на прагматични маркери, т.е. актуализатори, което обяснява високата им фреквентност в говорната практика.

Чакърова, Красимира. За някои специфични проблеми при преподаването на глаголният вид (с оглед обучението по български език като чужд). – В: *Научни трудове на Университета по хранителни технологии – Пловдив*, том 62, 2015, Пловдив: Академично издателство на УХТ, 877 – 881. ISSN: 1314 – 7102.

В статията са разгледани основните проблеми при преподаването на българския глаголен вид, както и трудностите при овладяването му от чуждестранни студенти, в чийто роден език тази категория отсъства. Направен е критичен преглед на методическите стратегии, използвани при представяне на вида в популярни съвременни учебници по български език като чужд.

Достига се до важния извод, че преподаването на глаголния вид пред аудитория от носители на безвидови езици е не просто сложно начинание, но и истинско предизвикателство, доколкото повечето от съвременните учебници по български език за чужденци не представят в пълнота компонентите на видовата система, не акцентуват достатъчно върху характера на опозицията *цялостност ~ нецялостност* и нейната автономност по отношение на глаголното време. Като основна причина за непълното (и на места неточно) представяне на вида в учебното съдържание е посочен „конфликтът” между различните теории за същността на тази категория в нашия език.

Подчертава се, че е необходимо да бъде осъвременен самият подход към видовата проблематика, който трябва да съчетава умело формално-семантичния и прагматичния ракурс при тълкуването на емпиричните факти. В основата на образователния процес би трябвало да се поставят не само традиционните въпроси „Какво означава видът на глагола?”, „Как се образуват видовете?”, но и най-важният от комуникативна гледна точка въпрос: „Как можем да използваме видовете, когато говорим или пишем?”.

Чакърова, Красимира. Към въпроса за преподаването на категорията вид на глагола в българския език и усвояването ѝ от чужденци. – В: *Научни трудове на Университета по хранителни технологии – Пловдив*, том 62, Пловдив: Академично издателство на УХТ, 2015, 882 – 887. ISSN: 1314-7102.

Статията е продължение на предходно проучване върху проблемите при преподаване на глаголния вид в процеса на обучение по български език като чужд (вж. Чакърова, К. За някои специфични проблеми при преподаването на глаголния вид (с оглед обучението по български език като чужд). – В: *Научни трудове на Университета по хранителни технологии – Пловдив*, том 62, 2015, Пловдив: Академично издателство на УХТ, 877 – 881). В нея е обърнато специално внимание върху факторите за оптимизиране на този процес и са представени някои конкретни идеи, осъществени практически в реална образователна среда – при работата с чуждестранни студенти (предимно носители на безвидови езици) от Подготвителното отделение в Департамента по езиково обучение, физическо възпитание и спорт в УХТ – Пловдив.

Предложените в хода на изложението методически идеи се базират на нашето становище за същността на глаголния вид като тричленна категория в съвременния български език, което се отличава в голяма степен от популярната „морфологоцентрична” концепция, намерила място в редица системни граматики.

Представени накратко, тези идеи могат да се сведат до следното:

1. При преподаване на българския глаголен вид трябва да бъдат представени всички компоненти на видовата система – простите имперфективи, образуваните от тях перфективи и производните глаголи с формант *-ва* (*-а*, *-я*, *-ава*, *-ява*, *-ува*).

2. Напълно подкрепяме решението на някои автори на граматики по български език като чужд да се представят „ключовите думи” за разпознаване на свършен вид (СВ) и несвършен вид (НСВ). И ако за повторителните думи и изрази сме напълно съгласни, че те се съчетават само с имперфективи – прости или сложни (т.е. производни от СВ итеративи), то имаме известни резерви по отношение на включените в повечето учебници лексикални „сигнализатори” за перфективност от типа на модални глаголи, съюзи, частици.

3. При преподаване на темата за българския аорист („минало свършено време”) е много важно да се акцентува върху факта, че формите за споменатото глаголно време се образуват както от СВ, така и от НСВ (прост и сложен), като между двата комбинативни варианта се забелязват сериозни семантични разлики – докато несвършеният аорист изразява най-често минало действие, вършено продължително (за определен период) и „прекратено преди момента на говоренето”, то аористът от СВ показва действието като цялостно завършено (комплексно), единично и прекратено в определен (конкретен) минал момент.

4. Категорично е убеждението ни, че като последен модул в системата от уроци, посветени на категорията вид на глагола, би трябвало да се включи въпросът за процеса перфективация, т.е. за образуването на СВ от прости НСВ чрез прибавяне на представки с различна семантика (или на наставката за еднократност *-н-*). Само по този начин би се открила основната специфика на разглежданата категория – нейният лексикално-граматичен характер. Едва в по-късен етап на обучение би могло да се обърне и специално внимание и върху биаспектуалната природа (имперфективна, но и перфективна – в неактуален план) на глаголите, образувани от СВ чрез прибавяне на формант *-ва* (и неговите аломорфи), както и върху тяхната наративна функция

Чакърова, Красимира. Към въпроса за типологията на функционално-семантичните полета в съвременния български език” – В: *Български език и литература*, Vol. 59, № 4, 2017, 425 – 432. ISSN 0323–9519.

Във фокуса на изследването е поставено едно от ключовите понятия в теорията на А. В. Бондарко – функционално-семантичното поле (ФСП). Основната цел е да се направи нов опит за класификация на ФСП в съвременния български език. Преди това е направен критичен преглед на концепциите за типовете полета, представени от А. В. Бондарко и И. Куцаров.

Нашата класификация, която може да бъде определена като морфологоцентрична, се основава на следните стратификационни критерии:

- 1) сфера на функциониране;
- 2) наличие/отсъствие на структурен център (ядро);
- 3) състав на полевата периферия;
- 4) степен на функционална автономност;
- 5) семантичен обхват.

- Според сферата на функциониране ФСП биват именни (детерминативност; компаративност; казуалност, генеричност, нумералност) и глаголни (персоналност, темпоралност; модалност; коментативност; залоговост, аспектиалност и др.).

- Според структурните си особености (наличието или отсъствието на структурен център) биват ядрени (почти всички ФСП, както и микрополетата на маркираните ядрени грамемни) и безядрени (ФСП на казуалността, микрополетата на немаркираните ядрени грамемни).

- Според състава на полевата периферия ФСП в българския език могат да се разделят на два типа: ФСП с наситена (кондензирана) периферия (напр. ФСП на модалността, аспектиалността, компаративността) и ФСП с „разредена” периферия (напр. ФСП на безядрените категории, на залоговостта, коментативността и др.). Прави впечатление, че микрополетата на немаркираните грамемни в рамките на ядрото обикновено имат „разредена” периферия (напр. основен модификатор на главно значение на несубективната модалност е характерната „обективна” интонация).

- Според степента на функционална автономност ФСП биват самостоятелни (напр. темпоралност, модалност, компаративност, залоговост и др.) и не самостоятелни – реализират се като частни полета в рамките на самостоятелни ФСК, изразявайки дадено значение в синкретична връзка с други полета от същата категория (такива напр. са ФСП на кратността и таксиса).

- С оглед на семантичния обхват ФСП биват категориални (полета на самостоятелните ФСК, у И. Куцаров – макрополета), синк категориални (полетата на несамостоятелните ФСК) и грамемни (т.е. микрополета) – напр. ФСП на предходността,

на неопределеността, на императивността, на резултативността и др. За разлика от микрополетата на грамемите в самостоятелните ФСК, микрополетата на грамемите в несамостоятелните категории също могат да се определят като несамостоятелни.

Специално място в статията е отделено на въпроса за функциите на периферийните модификатори (употребени самостоятелно или в съчетание помежду си): 1) да допълват семантичните възможности на ядрото и 2) да се употребяват (макар и по-рядко) вместо конкретни ядрени средства. Обърнато е внимание върху следната зависимост: колкото по-голяма е структурната мотивираност на дадено значение, изразявано от определени периферийни модификатори, толкова по-малка е зависимостта на тези модификатори от ядрото. Те се отличават с много голяма функционална активност, дори могат да заместват ядрените модификатори (напр. показателните местоимения могат да „компенсират” напълно отсъствието на членна морфема при изразяване на индивидуална определеност).

Чакърова, Красимира. Формално-семантична характеристика на съществителните имена от общ род в съвременния български език. – В: Следите на словото. Юбилеен сборник в чест на проф. д.ф.н. Диана Иванова. Пловдив: Контекст, 2011, 324 – 340. ISBN 978-954-8238-34-2.

Основен обект на изследване в статията са т.нар. съществителни от общ род в съвременния български език. Подробно са представени техните формални и семантични особености, които ги отличават от останалите групи дефективни съществителни в българския език (неличните съществителни с вариращ род (*nomina heterogena*), напр. *газ* (*газът*, *газта*), *диплом* (но и *диплома*); маскулинизираните съществителни имена (напр. *директор*, *министър* и др.); колективните съществителни (*кумове*, *сватове*, *българи*, *пловдивчани*) и др. Достига се до извода, че в системата на българските *nomina communia* се включват четири групи лични съществителни (нарицателни и собствени). В две от тях двуродовостта е семантично мотивирана (назовават се лица и от двата пола, напр. *пияница*, *хаймана*, *будада*, *невежа*; *Тони(то)*, *Пени(то)*, *Насе(то)*, *Васе(то)*, *Алекс*, *Крис* и др.), а в останалите тя има структурни основания (назовават се лица от един конкретен пол, но поради среднородовия завършек на името съгласуването е двойко, напр. *аташе*, *конферансие*, *крупие*, *парвеню*, *Миме(то)*, *Гери(то)*; *Мите(то)*, *Жоре(то)* и др.). Характерна за общородовите съществителни е асиметрията между плана на изразяване и плана на съдържание, което е причина много автори да ги интерпретират като дефективни лексеми. Тази дефективност намира израз предимно във вариативността при

съгласуване и по-рядко – в ограниченията при образуване на звателни форми. По отношение на останалите морфологични категории, присъщи на съществителните като лексикален клас, изследваните имена не правят изключение – могат да се членуват и да се изменят по число. Друга особеност на *nomina communia* е стилистичната им маркираност, като конотивният им „диапазон” е твърде широк (могат да изразяват както неодобрение, антипатия, ирония, така и симпатия, умиление, гальовност и др.).

Обърнато е внимание върху факта, че в групата на българските общородови съществителни се включват ограничен брой имена (с домашен и с чужд произход), като се забелязва тенденция към редуциране на лексикалния ѝ инвентар. Процесът е засегнал най-силно групата на „същинските” общородови нарицателни имена от типа *хаймана*, *мижитурка* и пр., чийто брой е намалял значително в сравнение с предходни периоди от развитието на българския език. Все пак е направена уговорката, че тази група не е затворена – макар и спорадично, в нея навлизат нови думи, създавани по аналогия с домашни или чужди словообразователни модели (срв. напр. *антипатия*, *работяга*; *Алекс*, *Крис* и др. под.).

Чакърова, Красимира. Към въпроса за функционалните еквиваленти на българския конклузив в сърбохърватския език. – В: *Езикът на времето. Сборник с доклади по случай 70-годишния юбилей на проф. д.ф.н. Иван Куцаров*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски”, 2012, 270 – 281. ISBN 978-954-423-797-4.

Изследването е посветено на въпроса за функционалните еквиваленти на една от българските субективномодални грамими в сърбохърватския език – т.нар. умозаклучително наклонение (конклузив), изразяващо действие (или резултат от действие), което се установява от говорещото лице по пътя на умозаклучението, обобщението и предположението.

Още в началото е обърнато внимание върху факта, че в сърбохърватската (а и в българската) лингвистична литература не е отделено специално внимание на начините за изразяване на конклузивност в съседния южнославянски език. Това модално значение се интерпретира най-често като функция на определени темпорални форми (напр. у А. Белич, М. Стеванович, Т. Маретич, Й. Хам, Л. Лашкова) или като резултат от съчетаването на специфични компоненти в рамките на изречението (такава идея се открива отново у А. Белич, както и у Й. Вукович).

Целта на анализа не е да се опишат всички езикови средства с конклузивна семантика в сърбохърватския език, а да се коментират употребите на една грамема, която съвпада формално с българското умозаключително минало време и се използва активно като негов преводен корелат – с р ъ б с к и я п е р ф е к т (перфект), за чиито специфични модални функции споменават повечето автори на граматични описания, посветени на сърбохърватския език. В хода на изложението са систематизирани употребите на тази грамема като функционален еквивалент на българския конклузивен аорист, без да се игнорира важният въпрос за различията между двете граматични форми.

Достига се до извода, че сърбохърватският перфект е най-често използваният функционален еквивалент на българския конклузивен аорист, като причините за това не трябва да се свързват само с формалната идентичност на двете форми, а и със семантичното им сходство. Наред с това е налице и сериозна структурно-типологична асиметрия между тях. За разлика от ситуацията в сърбохърватския език, в който умозаключителното значение на перфекта е своеобразен модален оттенък в рамките на индикатива, българският конклузивен аорист е отделна модална грамема, функционираща (макар и „по съвместителство”) в структурата на специфичното за нашия език умозаключително наклонение. С други думи, изразяването на една и съща семантика в двата сравнявани езика става по съвършено различен начин – системно, с помощта на езикови средства от ядрото на функционално-семантичното поле на конклузивната модалност (в българския език), и чрез периферийни (неядрени) модификатори (в сърбохърватския език). Важно доказателство за системния характер на изразяването на умозаключителност в нашия език е наличието на формални показатели – актуализирана имперфектна морфема плюс запазването на спомагателния глагол *съм* в състава на всички форми, участващи в конклузивната парадигма.

Чакърва, Красимира. Типология на оптативните конструкции в българския, руския и полския език. – В: *Славянска филология*, т. 25. Доклади за 15. международен конгрес на славистите в Минск, Беларус, 2013. София: АИ „Марин Дринов”, 2013, 88 – 99. ISBN 978-954-322-575-0.

Обект на проучване в статията са оптативните конструкции в три славянски езика – български, руски и полски. Основната цел е да бъдат систематизирани проявите на междуезикова симетрия и асиметрия при изразяването на желание (оптативност).

Изхожда се от схващането, че значенията императивност и оптативност не са контрадикторни и могат да бъдат обединени в рамките на едно от частните функционално-семантични полета в сферата на модалността – микрополето на волитивната модалност (с ядро – грамемата повелително наклонение). Подобно разбиране не противоречи на идеята изследователският фокус да бъде насочен конкретно върху съвкупността от езикови средства за изразяване на желание в трите разглеждани езика. Само детайлната дескрипция на тези средства би дала отговор на няколко важни в теоретично отношение въпроса: 1) Кой от изследваните езици притежава най-богат формален инвентар от оптативни модификатори?; 2) Какво е разпределението на тези модификатори в микрополето на волитивната модалност? Кой от тях функционират като компоненти на полевия център (ядро) и кои трябва да бъдат отнесени към функционално-семантичната периферия?

След подробния анализ, подкрепен с голям брой ексцерпирани примери, се достига до заключението, че и в трите сравнявани езика значението желание се вербализира чрез разнообразни глаголни конструкции (от морфологичен и синтактичен тип) – елементи на функционално-семантичното микрополе на волитивната модалност. С най-богат набор от модификатори на това значение се отличава българският език, който единствен от славянските езици притежава тясно специализиран ред оптативни форми (*дано* + глагол в сегашно време).

Прави впечатление фактът, че по-голямата част от българските оптативни модификатори (формите с *дано*, формите с *нека*, *да*-конструкциите) участват в ядрото на модалното микрополе, докато за изразяване на аналогична семантика в руския и в полския език се предпочитат периферийни средства (руското сълагателно наклонение, полските съчетания от типа *gdybym mógł* и др.). Споменатото различие е факт с важна теоретична стойност: то доказва за пореден път, че силната тенденция към морфологизиране на аналитичните образувания (характерна в една или друга степен за всички славянски езици) е достигнала най-висока степен в българския език, основателно наречен от Св. Иванчев „класически и екзотичен”.

Чакърова, Красимира. За статута на конструкциите от типа *съм* + минало страдателно причастие. – В: *Славистика IV. В чест на XV международен славистичен конгрес в Минск, 2013 г.* Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски”, 2013, 70 – 84. ISBN 978-954-423-856-8.

В статията се разглежда проблемът за статута на конструкциите, образувани от спомагателния глагол *съм* и минало страдателно причастие, които се тълкуват нееднозначно в лингвистиката (част от авторите ги разглеждат като аналитични глаголни форми, а други – като синтактични съчетания). Основната ни цел е да представим позицията си по споменатия дискуссионен въпрос, като акцентуваме върху някои специфични характеристики на споменатите конструкции.

За изпълнението на поставената цел са формулирани няколко критерия за разграничаване на сложните глаголни форми от синтактичните конструкции: 1) възможност за изменение на причастието в рамките на категории, нетипични за глаголите като словесен клас, напр. членуване или степенуване (ако подобна възможност съществува, не може да се говори за страдателна глаголна форма); 2) експлицитност на актантите (съчетанието с пасивно причастие се реализира като аналитична вербална форма винаги, когато позицията на непрякото допълнение е запълнена, т.е. експлицитна); 3) непосредствена съчетаемост на причастието с прилагателни или със съществителни в роля на сказуемно име (срв.: *Някои от лозята бяха вече обрани и пусли* – тук причастието е компонент на съставно именно сказуемо); 4) съчетаване на причастието с именни „префиксоиди” като *свърх-*, *супер-*, *недо-*, *полу-* и др. (в подобни случаи не може да се говори за аналитична пасивна форма); 5) употреба на причастия, образувани от т.нар. възвратно-средни глаголи като *засмея се*, *усмихна се*, *разсея се*, *скарам се* и др. (напр. *Кейт беше засмяна* – съставно именно сказуемо).

Специално място в изложението е отделено на въпроса за коментирания от някои лингвисти паралел между конструкциите с причастие (*четен е*) и експликаторите на т.нар. „възвратен пасив” (*чете се*). Според застъпваното в статията становище, подкрепено с конкретни аргументи, търсенето на аналогия (респ. взаимозаменяемост) между двата типа конструкции не може да се приеме като надежден „тестер” за разграничаване на сложните глаголни форми от синтактичните съчетания.

В заключителната част на изследването са представени основните изводи от научния анализ: 1) Конструкциите от типа *съм* + минало страдателно причастие са единствените морфологични експликатори на пасивността в съвременния български език. Що се отнася до „възвратния пасив”, той може да се разглежда като синтактично средство за изразяване на страдателно значение; 2) Парадигмата на причастния пасив в българския език включва основно резултативни форми, употребявани най-активно в перфект, плуквамперфект и футурум екзактум. Тези форми се образуват свободно и от трите глаголни вида (свършен вид, несвършен вид и итератив), характерни за българския

език, но по-често се наблюдава съчетаването с перфективи (дори и в плана на неактуалното сегашно време); 3) причините за функционалната амбивалентност на анализираните пасивни конструкции, от една страна, и за противоречията при дефинирането на техния статут, от друга, имат обективен характер и могат да се свържат с комплицирания характер на самата категория залог, която се оказва тясно свързана с лексикалните значения на глаголите и със синтактичната структура на изречението; с голямата степен на адекватация при миналите страдателни причастия в сравнение с деятелните и с липсата на достатъчно отчетлива дефиниция на термина *аналитична словоформа*.

Чакърова, Красимира. Българският перфективен имперфект и неговите аналози в руския език. – В: *Научни перспективи на съвременната българистика. A mai bulgarisztika tudományos perspektívái. Материали от международната конференция по случай 60 години от основаването на специалност „Българска филология“ в университета „Лоранд Йотвъш“*. Budapest: Bolgár Kulturális Fórum, 2015, 307 – 314. ISBN 978-963-12-2873-1

Това съпоставително изследване е посветено на проблема за функционално-семантичните аналози на българския перфективен имперфект в съвременния руски език. Основната цел е да се потърси отговор на въпроса какви са транслаторските стратегии при избора на сполучлив преводен еквивалент независимо от отсъствието на имперфект в руския език, т.е. какви са средствата за функционално-семантична „компенсация“, с които руският език разполага.

В първата част от изложението е представена същността на перфективния имперфект (И) – специфична „противоречива“ вербална форма, която не се употребява в автономни изречения, а основно в полипредикативни („кратно-съотносителни“) конструкции (сложни съставни изречения с подчинени обстоятелствени, условни компоненти и др.), заемайки позиция в подчиненото изречение. Подобна позиционна обigatorност може да се обясни с едно от свойствата на свършения вид, за което споменават някои аспектолози – неговата *секвентност* (свойство да се изразява връзка със следходното или предходното действие), разбрана като частен функционален признак, а не като инвариантно значение. Реализират се специфични таксисни отношения между действия в плана на миналото, като *ролята на ориентир*

за съотнасяне изпълнява не аористът, а перфективът, т.е. налице е темпорално-видова транспозиция.

В семантично отношение перфективният И най-често изразява повторителност, а в редки случаи чрез него се представят единични ситуации. Не се употребява активно в речевата практика. Нерядко за носителите на езика се оказва проблематично самото му „разпознаване” като нормативна граматична форма. Ниската му фреквентност се дължи на това, че в същите синтактични условия може да бъде заместван свободно от итеративния И (маркиран както с цялостност, така и с повторителност).

По-нататък в хода на анализа са представени накратко основните начини, по които се превежда българският перфективен И на руски език. Налага се изводът, че съвременният руски език притежава цяла палитра от езикови средства, за да предаде значението на тази специфична форма. Най-често срещаните аналози са производните глаголи с морфема *-ва* и нейните аломорфи (т.е. итеративите), които, както стана ясно, се използват активно и в българския език като точни функционални съответствия на И от свършен вид. Прави впечатление и това, че в повечето от случаите, когато перфективният И е употребен с повторителна семантика, в руския превод се използват кратко-съотносителни конструкции, т.е. независимо от морфологичната асиметрия между двата езика е намерен сполучлив синтактичен аналог на изходното значение.

Чакърова, Красимира. За един специфичен случай при употреба на бройни числителни имена в съвременния български език. – В: *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски”. Филология*, т. 54, кн. 1, сб. А, 2016. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски”, 2017, 193 – 205. ISSN: 0861-0029.

Изследването се фокусира върху една специфична употреба на бройни числителни имена (нумеративи) в съвременния български език. Става дума за случаите, когато нумеративите (за точен или приблизителен брой) функционират като препозитивни квантификатори по отношение на съчинително свързани чрез съюза *и* две (или повече) опорни съществителни, първото от които е от мъжки род (напр. *Този несесер включва няколко отличителни функции – има място за 6 химикала и молива*). Разглежданата употреба не е била обект на специално проучване в лингвистичната литература. Единственият автор, който споменава аналогични примери в коментара си за бройната множествена форма в нашия език, е Е. Георгиева (Георгиева, Е. Някои

въпроси във връзка с употребата на бройната множествена форма на съществителните имена от мъжки род. – В: *Български език*, 1964, кн. 2 – 3, 214 – 216).

Основните цели на проучването са: 1) да се направят наблюдения върху начина, по който носителите на езика възприемат семантиката и граматичната оформеност на подобни конструкции; 2) да се потърсят причините за структурно-семантичната многозначност на някои от примерите и 3) да се обособят типовете фрази, в които се наблюдава снемане на многозначността.

Исходна база за анализа са резултатите от проведена анонимна анкета с шестдесет респонденти, на които е възложена следната задача: да разгледат пет групи примери, представящи различни варианти на словосъчетания от типа [нумератив + съчинителна именна фраза с конектор *и*], и да дадат отговор на два въпроса – 1) правилно или неправилно е съответното изречение и 2) какъв е броят на квантифицираните в него обекти. Общото между отделните примери в селектираните групи е това, че всички те съдържат съчинителна конструкция, в която участват две нелични съществителни, първото от които е от мъжки род. При обобщаване на получените резултати става ясно, че голяма част от примерите се възприемат нееднозначно от езиковите носители. Като една от съществените причини за това може да се посочи коментираната от редица лингвисти неустановеност на правилото за употребата на бройна и обикновена множествена форма в различните стилове на съвременния български език.

В статията е отделено място и на въпроса за случаите, в които се наблюдава снемане на многозначността в изследвания тип конструкции.

В заключението се отбелязва, че при езиковото броене на два обекта, именувани от съществителни в координационна фраза, повторението на числителното бройно име се оказва по-успешна (и препоръчителна) стратегия в сравнение с елиптирането му пред втората именна опора, ако говорещият субект желае да представи количеството на всеки от обектите, а не общия им брой. Това повторение може да се разглежда като една от проявите на задължителния (граматически) плеоназъм в съвременния български език.

Чакърова, Красимира. Наблюдения върху употребата на неизменяеми думи от турски произход в съвременния български език. – В: *Отговорността пред езика. Книга 4. Сборник, посветен на 65-годишнината на проф. д-р Добрина Даскалова*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски”, 2016, 73 – 87. ISSN 1313-695X.

Обект на научен анализ в статията е употребата на неизменяеми думи от турски произход (в т.ч. арабско-турски или персийско-турски) в съвременния български език. Става дума предимно за наречия и частици като *аджеба*, *анджак*, *аслъ*, *башка*, *белки(м)*, *чунки(м)* и др. За разлика от повечето пълнозначни думи (и най-вече на съществителните), навлезли в българския език през турския език, споменатите неизменяеми лексеми не са били обект на специално лингвистично проучване. Основната цел е да бъдат характеризирани функционалните им специфики, като се акцентува върху стилистичния им потенциал.

Направените наблюдения показват, че речниково-морфологичният статут на анализираните лексеми не е еднозначно определен в лексикографските източници, използвани за целите на изследването. В част от речниците липсва информация за стилистичната специфика на отделни думи (разговорни, просторечни, диалектни и пр.). Наред с това се наблюдава смесване на интерпретативни подходи: малка част от дефинициите акцентуват върху функционалните и прагматични характеристики на лексемите (т.е. анализират ги на комуникативно равнище), в други турската дума е просто „заместена” с подходящ български синоним.

Що се отнася до функционирането на неизменяемите турцизми (наречия, частици и междуметия), може да се обобщи, че чрез тяхната употреба (която е подчертано порядък в сравнение със съществителните имена, както и с техните изходни съответствия в турския език) се търси най-вече ефектът на квазиразговорност (колоквиализация), който има прагматично измерение.

Чакърова, Красимира. Още веднъж за пасивния кондиционал в съвременния български език. – В: *Международна юбилейна конференция, 15 и 16 май 2017 г., БАН, София. Сборник с доклади от Международната юбилейна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин”. Част 1. София: Институт за български език, 2017, 25 – 33. ISBN: 978-954-92489-9-9.*

Статията е посветена на глаголните образувания от типа *бих бил* + минало страдателно причастие, определяни от някои автори (напр. И. Куцаров, Р. Ницолова и др.) като страдателни форми за условно наклонение (пасивен кондиционал), които са структурно асиметрични поради наличието на допълнителен елемент (причастието *бил*) в сравнение с деятелните условни форми (срв.: *бих бил приет* и *бих ∅ приел*). Отправна

точка на анализа е схващането, че в съвременния етап от развоя на нашия език споменатите образувания все още не са достигнали крайната фаза на своята граматикализация. Те представляват съчетания от преходен тип, чийто статут в парадигмата на българския кондиционал не може да се смята за установен.

Основната цел на проучването е не само да се допълни с нови щрихи лингвистичният им „портрет”, но и да се проследят актуалните тенденции при функционирането им в речевата практика, като по този начин бъде проверена хипотезата (вж. Чакърва, К. Субективна модалност и пасивност – механизми на съчетаването им в съвременния български език. – В: *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски”*. Филологии, т. 40, кн. 1. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски”, 2003, 105 – 116), че пълната граматикализация на пасивния кондиционал би довела до изпускане на причастието *бил* или до трансформирането на спомагателния глагол *бих* в неизменяем компонент, аналогичен например на полското *by*.

Като първа стъпка към изпълнение на поставената задача е обработен богат корпус от примери, ексцерпирани от глобалната мрежа, в част от които пасивните кондиционални конструкции са редуцирани чрез съкращаване на причастието *бил/били* или съдържат неизменяем компонент *би*. За да се провери как езиковите носители възприемат подобни примери, е проведена анкета със 160 респонденти (филолози и нефилолози), които трябва да оценят граматическата коректност на осем изречения и да коригират тези от тях, които смятат за неправилни.

При обобщаването на резултатите от анкетата се достига до важния извод, че за пасивния кондиционал в съвременния български език е характерна ускорена динамика на развитие, която най-вероятно ще доведе до постепенно опростяване (съкращаване) на конструкциите и установяването на формална аналогия с деятелните условни форми. Доказателство за това са не само примерите, илюстриращи различни формални изменения, но и фактът, че част от езиковите носители възприемат съкратените варианти като граматично издържани. С други думи, съществуват основания да се смята, че в съвременния етап от развитието на българския език страдателните условни конструкции са пряко засегнати от процеса граматикализация, за който говорят редица съвременни лингвисти.

Чакърва, Красимира. Към въпроса за структурата на функционално-семантичното поле на генеричността в съвременния български език. – В: *Българистични езиковедски четения. Материали*

от Международната конференция по случай 130-годишнината на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, 19 – 20 ноември 2018

2. София: Факултет по славянски филологии, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, 2019, 176 – 186. ISBN 978-619-7433-31-9.

Обект на настоящото изследване са структурните особености на категорията генеричност (родовост) в съвременния български език, която все още не е била обект на детайлно функционално-семантично описание. Изходна база на научния анализ е теорията за функционално-семантичните полета (ФСП), представена в трудовете на А. В. Бондарко и популяризирана у нас от И. Куцаров, автор на единствената до момента функционално-семантична граматика на българския език. Целта е да бъдат представени най-важните особености на споменатата функционално-семантична категория, като се акцентува върху спецификата на нейното полево ядро и се класифицират периферийните езикови средства, участващи в изразяването на родовост. В хода на анализа е направен критичен коментар на две концепции за структурата на разглежданото ФСП – на И. Куцаров и на руския лингвист С. Г. Мамечков. Предложено е алтернативно становище, от което изхожда стратификацията на ядрените и периферийните езикови средства в полето на генеричността.

Достига се до извода, че генеричността е именна, а не „обща“ функционално-семантична категория. Съществителните (и в частност личните съществителни и названията на някои животни) са единственият клас думи, в рамките на който се открива семантичната база на родовостта (отнесеност към конкретен физиологичен пол). При неодушевените съществителни може да се говори по-скоро за стилистично преосмисляне на генеричната семантика. Що се отнася до общата за имената и глаголите морфологична категория род, тя има изцяло съгласувателен характер и е част от периферията на ФСП на генеричността в съвременния български език. Ядро на това самостоятелно категориално поле е лексикално-граматичната категория род на съществителните имена. Полевата периферия може да се определи като „разредена“. Най-близо до ядрото на ФСП се намират тези периферийни „модификатори“ (терминът е на И. Куцаров), които участват активно в изразяването на същинска родова семантика и нерядко могат да конкурират ядрените средства. Към тази група може да бъдат отнесени субстантиватите за лица, родово маркиращите суфикси, родовите флексии и др. Останалите генерични модификатори по-скоро допълват

семантичните възможности на ядрото и са разположени в по-далечната периферия на ФСП.

Чакърова, Красимира. Лексикални и синтактични средства за изразяване на умозаключителна модалност в съвременния български език. – В: *Отговорността пред езика. Кн. 7. Сборник, посветен на 90-годишнината от рождението на проф. д-р Т. Бояджиев*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2021, 234 – 249. ISBN 1313-695X.

Обект на изследването са част от периферийните модификатори в микрополето на конклузивната модалност в съвременния български език – лексикалните и синтактичните средства. Основната задача на научния анализ е да се представят най-важните структурно-семантични характеристики на споменатите модификатори и да се коментира ролята им при изразяването на конклузивна семантика.

Интересът към темата е продиктуван от две важни обстоятелства: 1) в сравнение с останалите периферийни средства от разглежданото функционално-семантичното микрополе лексикалните модификатори се отличават с най-висока функционална активност; 2) все още в българската граматична литература липсва подробно описание на синтактичните средства, които участват в експликацията на епистемичните модални значения умозаключителност и предположителност.

Наблюденията върху таксономичния материал показват убедително, че съвременният български език разполага с богат набор от конклузивни лексикални модификатори (напр. *несъмнено, очевидно, безспорно, стопроцентно, действително, наистина, навярно, вероятно, може би, като че, сигурно, едва ли, надали, май, предположение, възможност, допускам, подозирам* и др.), с помощта на които се изразяват отделните нюанси на модалното значение конклузивност (предположение или умозаключение), както и разликата в степента на убеденост на говорещото лице в достоверността на предположението или умозаключението. Другата група периферийни модификатори – синтактичните (напр. *със сигурност, с голяма вероятност, има вероятност, правя извод, стигам до заключение, предполага се, сигурен съм, възможно е, както се вижда, по всичко личи, види се* и др.), се отличават със структурно разнообразие. Някои от тях са функционални конкуренти на лексикалните модификатори, но не са напълно идентични с тях в семантично и прагматично отношение (срв. напр. *сигурно* и *сигурно е*). Прави впечатление, че и лексикалните, и синтактичните периферийни модификатори на

конклузивността могат да се съчетават с ядрените средства от модалното микрополе (специализираните форми за умозаключително наклонение), както и с други периферийни средства. Нерядко се използват и автономно – като единствените експликатори на конклузивността. С помощта на някои от тях може да бъде преодоляна омонимията между умозаключителните и преизказните форми за първо и второ лице, както и да се актуализира функцията „по съвместителство“ на изявителния перфект в ролята му на конклузивен аорист – срв.: *Той **е живял** в Париж* (перфект), но: [*Може би/по всяка вероятност/навярно/явно (е) и др. под.*], *че той **е живял** в Париж* (конкл. аорист).

Участник в конкурса:.....

доц. д-р Красимира Чакърва